

FÁBIÁN PÁL

Helyesírási rendszerünk lehetőségei a mondanivaló árnyalásában

1. „A magyar helyesírás szabályai”-nak most érvényes 11. (azaz 1984-es) kiadása (a továbbiakban AkH. 1984.) szerint: „A helyesírás valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közérdekből szabályozott eljárásmódja, illetőleg az ezt tükröző, rögzítő és irányító szabályrendszer.”

Ennek a meghatározásnak a tartalma az alapja mindazon közösségi és egyéni eljárásmódoknak, amelyeknek az a céljuk, hogy velük stilisztikai hatást érjünk el: a helyesírásban ez akkor keletkezik, ha a közmegállapodáson alapuló, a szabályozott eljárásmódoktól valamilyen módon tudatosan eltérünk. (Itt jegyzem meg, hogy természetesen a szándéktalanul rossz, primitív helyesírásnak is van stílushatása az átlagosan jó írástudók körében, de a nyilvánvaló hibáknak végtelen és rendkívül bosszantó sorával nem óhajtok foglalkozni.)

1.1. Miképpen alakulnak ki a közösségtől értékelt helyesírási stíluseszközök?

Valaki — tegyük fel — rendkívüli módon tisztel valakit. Ha beszél, ezt az érzését szavain kívül egész magatartásával ki tudja fejezni. Írásban ezek a lehetőségek nem állnak a rendelkezésére, tehát más eszközt keres és talál: az illető személyre vonatkozó névmásokat vagy más szavakat az egyébként szokásos kisbetű helyett nagybetűvel kezdi: *Őn, Te, Veled, Uram* stb. Ez az eljárás másoknak is megtetszik, s mert kifejezőnek érzik, utánozzák. Ilyen módon az egyéni invencióból eredő, stilisztikailag hatásos egyszeri ötletből — fokozatos mennyiségi felhalmozódás révén — közösségi szokás, végül pedig a nemzeti helyesírási szabályzatnak egyik finom megkülönböztetéseket is rögzítő pontja lesz (vö. AkH. 1984. 149.). A folyamat persze ellenkező irányú is lehet, miként azt Némecsek Ernő megható történetén túl a helyesírási szabályzatnak ez a megjegyzése is bizonyítja: „A személynevek alkalmi kisbetűs írása (többnyire *-k* többesjeles formában) stilisztikai fogás lehet: a név viselőjével szemben érzett megvetést, haragot stb. érzékeltetheti” (AkH. 1984. 165).

A részletekbe való merülés előtt hadd tegyek még egy elvi megjegyzést: az 1984. évi szabályzat az első, amely nemcsak egy-egy szabállyal kapcsolatban tesz észrevételeket az írásmód stilisztikai értékére nézve, hanem —

általában beljebbezett megjegyzések formájában — az egész rendszeren végig arra törekszik, hogy rámutasson az átlagostól eltérő írásmódokban rejlő érzelemkifejező lehetőségekre. Ezzel az eljárásával egyrészt felszabadítja a használókat bizonyos indokolatlan félelmek, gátlások alól, másrészt meg is tanítja őket arra, hogy mikor, milyen eszközzel élhetnek szövegük külső formájának kifejezőbbé tévése végett.

2. A betűformák stílushatásának alapja a ma szokásos nyomtatott latin betűkhöz való viszonyítás. Ez annyira közismert jelenség, hogy úgy vélem, nem szabad hosszabban itt időznöm; elég lesz, ha egyrészt utalok ZOLNAI BÉLÁnak „A látható nyelv” c., e tekintetben is alapvető tanulmányára (Minerva, 1926.; Nyelv és stílus 53—107), másrészt ha most megelégszem néhány idevágó jelenségre való emlékeztetéssel.

2.1. A betűformák korjelző hatásával élt pl. Arany János, amikor a Buda halálának énekcímeit középkorias fraktúrabetűkkel szedette, ahogyan Jókai Mór is tette a Rab Rábyban a fejezeteket bevezető rövid tartalmak esetében.

Ha kimondom: *századvég* vagy *századelő*, azonnal indázó szecessziós betűk jelennek meg előttünk.

2.2. A népekre és kultúrákra emlékeztető betűformák is közismertek: elég az országban szerte látható kínai vendéglők és üzletek latin betűs, de „kínaias” cégtábláira gondolni. De lehet a latin betűket a régi magyar rovásírás technikájára emlékeztető módon is kiformálni: kopjafákon, székely kapukon látni ilyen betűs feliratokat.

2.3. Az írástechnikáknak is megvan a maguk jellegzetes stílushatása. Nyomtatott szövegbe illesztett kézirásos szövegrész (pl. egy levél) a bensőségesség érzetét fokozhatja (főképp, ha a tartalom is ezt sugallja); írógéppel vagy újabban számítógéppel írt betét viszont (pl. egy nyugta vagy egy szerződés) ridegséget áraszt magából.

2.4. Nyelvünk hangjainak (pontosabban: fonémáinak) jelölésére szolgáló betűinknek ma szokásos formáit a helyesírási szabályzat pontosan meghatározza mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók körében (rövidség-hosszúság, ékezetek, egyjegyűek-többjegyűek, betűkettőzés, értelemmegkülönböztető szerep stb. tekintetében egyaránt). A normától való eltérésre azonban még ebben az igen szigorúan veendő szabálycsoportokban is szükség van.

Az egyik fontos eltérés a régi magyar betűk használatának előírása, illetőleg lehetősége. A történelmi magyar családnevekben pl. az *Eötvös*, *Paal*, *Veér*, *Beöthy*, *Kossuth*, *Dessewffy*, *Batthyány* stb. írásmódokat nemcsak

a helyesírási szabály (a 12. pont), hanem a jog is védi; s ez ad alkalmat az íróknak arra, hogy soha nem volt, de annál fényesebb ijnemesi neveket” fabrikáljanak. Mint a Kárpáthy Zoltánban *Keocherepy* tanácsos esetében tette azt pl. Jókai (aki viszont demokratikus hevületében lemondott nevének öröklött *y*-járól). Modern szerzők is szívesen élnek a régi magyar betűk varázsával; pl. Weöres Sándor *Psychéjében*.

Az időtartam szokásos megjelölésének stilisztikai célból való módosítása a betűhalmozás. Ezzel a lehetőséggel régóta él a magyar írásgyakorlat, de elsőnek csak az AkH. 1984. tartalmazza „a szokatlanul hosszú ejtés érzékeltetésére” az *Één?*, *Neeem*, ill. a *Nnem*, *Terringettét*, *Pssst!* írásmódokat megengedő beljebbezett megjegyzéseket (6., ill. 9. pont). Esterházy Péter Termelési kisss regényének címét nem utolsósorban a *kis* szó *s* betűjének megháromszorozása tette figyelemfelkeltővé.

Idegen betűk alkalmazása olyan esetekben, amikor már megszoktuk a magyar betűket, szintén stílushatás forrása. Ezt pl. olyankor tapasztalhatjuk, amikor egy *Gabi*, *Lili* vagy *Szilvia* nevű hölgy *Gaby*-nak, *Lilly*-nek vagy *Sylvia*-nak írja a nevét.

3. A kiejtés szerinti írás alapja helyesírási szabályzatunk fogalmazása szerint „a történeti hagyományban kialakult, a helyesírás által is őrzött mai köznyelvi kiejtés” (17. pont). Bár a köznyelvi norma körül újabban viták zajlanak, a magam részéről ma is érvényesnek ítélem ezt az 1984-ben megfogalmazott mondatot is: „Szavaink legnagyobb részének köznyelvi kiejtése határozottan megállapítható”, helyesírásunk a beszélt nyelvben mutató ingadozásokat vagy esetleg a nyilvánvaló helytelenségeket nem veszi figyelembe, „hanem az írásgyakorlat alapján is kikristályosodott köznyelvi formákat rögzíti, hogy általánossá válásukat segítse” (17. pont).

Rögtön ez után az alaptétel után ott van azonban a szabályzatban ez a beljebbezett megjegyzés: „Művészi vagy tudományos célból azonban nyelvjárási, régies vagy más nem köznyelvi alakok használatára is szükség lehet” (uo.). Ez a megjegyzés jogos és szükséges, de joggal kérdezhető: hol a határ? Bevallom, én nem tudok erre a kérdésre pontos feleletet adni. Talán nem is lehet, sőt azt is megkockáztatom: nem is lenne célszerű szavainknak ilyen szempontból való túlzott minősítgetése.

3.1. Ismeretes, hogy a magyar irodalmi és köznyelv — bár az északeleti nyelvjárás az alapja — végső soron nyelvjárásaink ötvöződésének az eredménye. Ebből természetesen következett, hogy az irodalmi és köznyelvben kialakulásának korábbi szakaszában igen nagy volt a nyelvjárási eredetű alakváltozatok száma. Jól bizonyítja ezt a Czuczor—Fogarasi-szótár,

amelyet egy ízben ilyen szempontból megvizsgáltam, s összevetettem csaknem száz évvel későbbi értelmező szótárunkkal (vö. NyK. 52: 375). Azt alapíthattam meg, hogy az utóbbiban jóval kevesebb ugyan a kettős-hármas alakváltozat, ám még mindig bőven van belőlük.

Helyesírási szabályzataink ugyanezt a fejlődési vonalat mutatják: fokozatosan csökken bennük az alakváltozatok száma. A legerősebb egységesítést az 1954-es kiadás mutatja, az 1984-es szabályzat nem szigorított elődjének mértékén, sőt egy-két esetben (pl. *levő* > *levő* ~ *lévő*) még újabb kettősségeket is elismert.

De nem az egyes esetek a lényegesek, hanem az az elvi állásfoglalás, amelyeket az AkH. 1984. 25. pontja tartalmaz ekképpen: „Vannak olyan szavaink, amelyek a köznyelvben kétféle alakban használatosak. Ilyenkor az írásban is mindkét alakváltozat használata jogos és helyes: *fel* — *föl*, *csoda* — *csuda*, *rá* — *reá* stb.; *lenn* — *lent*, *foltoz* — *foldoz* stb.” De a stílus, az érzelm kifejezés szempontjából még lényegesebb a szabályponthoz csatlakozó beljebbezett megjegyzés, amely szerint: „Az alakváltozatok legtöbbször nem azonos értékűek.” Hogy mennyire nem, azt — tudatában lévén tisztelt hallgatóim ez irányú bőséges ismereteinek — elegendőnek látszik egyetlen közismert példával szemléltetni.

A *fel* és a *föl* igekötőpár között semmi jelentésbeli különbség nincs, elvileg szabadon lehet őket cserélgetni, s ezt teszi is mindenki kénye-kedve szerint. Ám a szótárírók, akiknek igazság szerint minden *fel* igekötős igét meg kellene ismételni a *föl*-nél is, ezt gyakran nem teszik, hanem a *föl*-től visszautalnak: *föl* → l. a *fel*-nél. Magyarul tanuló külföldieknek is igekötőként a *fel*-t szokás megtanítani előbb (már csak a már említett szótári tájékozási kényszer miatt is), s csak később jön a *föl*-lel való azonosítás mozzanata. A *fel*-nek némi fölényt valószínűleg az okozza, hogy ez az északkeleti, tehát az irodalmi nyelvi *e*-zésnek megfelelő forma, amint megmutatkozik ez a *csendrendelet*, *csendőr*, *cseppfertőzés*, *cseppkőbarlang* stb. összetételekben is. Viszont meglehetősen erős az a szépiejtési tanács is, hogy *e*-ket tartalmazó igéinkhez inkább a *föl* igekötőt társítsuk, hogy a hangsort változatosabbá tegyük: *fölemel*, *fölfedez*, *fölemleget* stb.

3.2. Voltaképpen alakváltozatok ezek a formák is: *ut*, *tűz*, *víz*; *bízottság*, *csíbor*, *lúdas*; *kőrut*; *bakkancs*, *Kellenföld*; *álomás*, *kolega*; *vóna*, *föd*, *köll*, *gyütt*; stb. Az előző csoportbeliek és ez utóbbiak között mégis nagy a különbség: azokat a helyesírás elfogadja, ezek azonban — bár elterjedtségük tagadhatatlan — már kívül esnek az irodalmi és köznyelvi normán. Ebből az következik, hogy csak stilisztikailag indokolt esetben (jellemzésül, környezetfestésül stb.) kerülhet sor a leírásukra. A tájnyelvi ejtés írásbeli

rögzíthetőségének határai természetesen az idők folyamán módosulnak. SEBESTYÉN ÁRPÁD mutatott rá arra, hogy az 1941-es akadémiai szabályzat még elismeri a *vóna*, *főd* ejtés köznyelviségét, csak írásban ragaszkodik a *volna*, *föld* formákhoz. Ez is egyik oka lehetett SEBESTYÉN szerint annak, hogy a háború előtti népi írók oly gyakran alkalmazták írásban is az *l* nélküli szóalakokat (vö. SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tájnyelv mint stíluselem Móricz Zsigmond műveiben. Magyar Nyelvjárások 1972: 9—39).

Ez a szócsoport azonban már átvezet az ún. szépírói helyesírás kérdéséhez.

4. Szépírói helyesírás az — elsősorban a prózában jelentkező — írói gyakorlatot értjük, amely teret enged nemcsak a *lú*, *bornyu*, *szíp*, *níz*, *házho* stb. típusú kiejtés szerinti tájszavaknak, hanem a hatás fokozása kedvéért a szóelemző írás elvén is túllép, s *aztán* helyett *asztán*, *adta* helyett *atta*, *hallja* helyett *hajja* stb. van az író szövegében.

Erről a „betűnépiesség”-nek is nevezett írói fogásról sok vita folyt, ezeknek ismertetésétől természetesen el kell tekintenem, csak a lényegyet foglalom össze.

4.1. Akik ellenzik ezt az eljárást, így pl. TOMPA JÓZSEF (A külön szépírói helyesírás néhány kérdéséről. Nyr. 79: 69—80) azzal érvelnek, hogy a betűnépiesség azért veszélyes, mert az *eccer*, *hajja*, *mongya*, *tuggya* stb. írásmód azt a látszatot kelti, mintha ezeket a szavainkat nem így kellene kiejteni, hanem ragaszkodnunk kell az *egy-szer*, *hall-ja*, *mond-ja*, *tud-ja* stb. típusú kiejtéshez, vagyis a betűejtéshez. Ellenzői szerint káros a betűnépiesség azért is, mert a műveletlenség, bárdolatlanság bélyegét süti az így beszélőre.

Ezek feltétlenül meggondolkoztató szempontok, de több szól az ún. szépírói helyesírás mellett. LŐRINCZE LAJOS egy tanulmányában (Az írásképmint mint kifejező eszköz. Nyr. 83: 377—86) példák sokaságával bizonyítja, hogy a magyar irodalom jelesei mind éltek a betűnépiesség eszközével, hogy híven ábrázolhassák népi szereplőiket. A túlzásoktól természetesen ő is óv, s okkal teszi: a betűnépiesség egy bizonyos határon túl ugyanis már fárasztó.

Az ún. szépírói helyesírás történetében természetesen bizonyos hullámzás figyelhető meg. A XX. század első felében volt a legnagyobb divatja, a második világháború után már csak mérsékelten éltek vele íróink. Jellemző a helyzet megfordulására Sásdi Sándor esete. Mint doktori disszertációjában HORVÁTH KÁROLY (a szolnoki megyei könyvtár korán elhunyt igazgatója) kimutatta, Sásdi a háború előtt kiadott paraszti tárgyú regényeit úgyszólván teljesen baranyai tájszólásban írta; de ugyanezen műveit a háború után is megjelentetve, bennük az erős nyelvjárásiasságon jelentősen enyhített.

4.2. Az ún. szépírói helyesírás tágabban értelmezett fogalmába nemcsak a „betűnépiesség” jelensége fér bele, hanem az az eljárás is, amelyet pl. Karinthy Frigyes alkalmazott Egy rossz kölök naplója c. kedves könyvében, vagy jól szórakozhatunk P. Howard (= Rejtő Jenő) könyveiben Fülig Jimmy levelein: *mekfoktad*, *naccerű* stb. Ilyenkor valóban a műveletlenség érzékeltetésére szolgálnak a szóelemző írás helyén álló kiejtés szerinti formák.

5. A különírás-egybeírás-kötőjeles írás inkább értelemtükröző, mint érzelmkifejező eszköze helyesírásunknak.

5.1. Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy a három formának esztétikai értéke is van, amennyiben a túlságosan hosszúra nyúló többszörös összetételek nem előnyösek sem az áttekinthetőség, sem a felfoghatóság szempontjából. Ezért tanácsolja a szabályzat a három vagy annál több szóból alakult és hat szótagnál hosszabb összetételek megkötőjelezését a két fő összetételi tag határán: *gépjármű-közlekedés*, *dísznövény-kiállítás* stb.

5.2. Ennél jóval fontosabb — nem mai keletű — szokás, hogy költői képeknek a grammatikai szabályok szerint külön vagy éppen egybeírandó elemeit kötőjellel kapcsoljuk össze; ezáltal vagy kissé szorosabbra fűzve, vagy kissé fellazítva, alkalmibbá téve a szókapcsolatokat. Ez a szokás igen régi. Kölcseytől idézhetem például a világ múlékonyságának jellemzésére alkotott *perc-hozta tűnemény* szókapcsolatot. Ady, aki merész metaforái alkotóelemeinek összekapcsolására rendszeresen használta a kötőjelet, nem talált ki merőben újat, csak a szokásosnál nagyobb mértékben élt a helyesírási rendszerünkben adott lehetőséggel: *csók-palota*, *rőzse-dal*, *mámor-gálya*, *gyémánt-hit*, *köd-guba* stb. A helyesírás-stilisztikai szakirodalomban gyakran idézik Babitsnak *soha-meg-nem-elégedés* szavát is. És modern irodalmunkból is bőven lehetne példákat idézni összetételelemek vagy annak szánt szerkesztmények kötőjeles írására. Juhász Ferenc különösen híres merész szókapcsolásairól: *kín-zuhatagok*, *kristály-daganatok*; *e kő-villany-szigeten*; *olaj-szivárvány-patakok*; *villany-érháló-Magyarország*; *hús-cseppkő-szakadékok*; stb.

Helyesírás-történeti érdekesség, hogy az 1984-es szabályzat az első, amelyik kodifikálja a költői nyelvnek ezt a szabadságát [i. m. 262. b)].

A szándékosan hosszú szóképek humoros-gunyoros hatást keltenek. Erre már Bessenyeitől idézhetünk példát, aztán Vörösmartytól is (vö. ZOLNAI, i. m. 79), de inkább BERTÉNYI IVÁN történészprofesszor, volt kedves tanítványom egykori helyesírás-stilisztikai évfolyamdolgozatából iktatom ide ezt a „vegyületnevet” tartalmazó kérdést: „Kapható kérem *Hexatetraminolmethylosalizylbromatbenzolmethylaetherbutylaminochlorid-tabletta?*” (Esti Hírlap 1960. IV. 10.)

6. A kis és a nagy kezdőbetűk használatát az érzelmi tényezők gyakran motiválják. Mindenki hajlamos ugyanis arra, hogy a neki tetsző, a neki jó, kellemes dolgokat, a tiszteletére méltó személyekre utaló szavakat, a nevezetes napokat, eseményeket stb. nagybetűvel kezdje, holott csak köznevek, nem pedig tulajdonnevek.

Bár helyesírási szabályaink mindig arra törekedtek, hogy az érzelmi alapú nagybetűk járványának gátat vessenek, igyekezetük csak részleges sikert hozott. Nagy eredmény volt még az 1950-es években, amikor a Magyar Dolgozók Pártja — szerénységét bizonyítandó — lemondott a csak rá vonatkozó *a párt* említésében a nagy *P*-ről.

Külön akadémiai elnökségi engedéllyel lehetett 1984-ben áttérni a kisbetűs *nagy októberi szocialista forradalom*-ra meg a *nagy honvédő háború*-ra (vö. 145. pont). Ezek esetében nem volt tapasztalható törekvés a nagybetűkre való visszatérésre, de a nagy feliratokon, plakátokon, hírlapi fejlécekben stb. kiirthatatlannak bizonyult a nagybetűs *vasutasnap*, *nőnap*, *május 1-je* stb. És természetesen azt sem lehet remélni, hogy a *karácsony*-t, *húsvét*-ot, *újév*-et az üdvözlő lapokon ne írja többé senki nagybetűvel kezdve.

Sajnos a rendezvények, rendezvénysorozatok, programok szervezői is rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak önmaguknak meg az eseménynek, ezért meghívókon, plakátokon, hivatalos ügyiratokban stb. gyakran nagybetűkkel látni az ilyeneket: *fásítási hónap*, *országos középiskolai tanulmányi verseny*, *egyetemi anyanyelvi napok*, *űrkutatási szimpózium* stb., pedig csak az olyan, valóban joggal intézménynek tekinthető rendezvények nevének jár a nagybetű, amilyen pl. a *Budapesti Világkiállítás* vagy a *Szegedi Szabadtéri Játékok* (vö. 146. pont).

A megszólítások szavainak nagy- és kisbetűit a szabályzat körültekintően szabályozza (vö. 149. pont). Általános kisbetűpárti felfogásának megfelelően helyteleníti a Király Istvántól egyszer „hajlongó nagybetűk”-nek nevezett divatot, vagyis a névmásoknak, rangoknak, intézménytípusokat jelölő szavaknak derűre-borúra való nagybetűs kezdését [vö. 149., 189. c) pont]. Sajnálattal látom, hogy a szabályzatnak ez az igyekezete megtörik az emberek ijalkalmazkodókészségén”, hogy finoman fejezzem ki magamat.

7. A tulajdonnevek két jellegzetes tulajdonságáról korábban, a betűk kapcsán már volt szó; nevezetesen arról, hogy rendkívül ellenállóak az idővel szemben (vagyis régi betűinket is megtartjuk bennük), illetőleg hogy kötelező nagy kezdőbetűjüket kisbetűre váltva gúnyt, megvetést tudunk kifejezni.

A mondanivaló árnyalása szempontjából e kettőn túl még a köznevesülés jelensége vehető számba, vagyis a *röntgen* típusú esetek. Ezek azonban nem annyira irodalmi és köznyelvi jelenségek, hanem inkább a szaktudományok

világában keltenek vitákat. Nem volt pl. problémátlan a *dízelmotor* kisbetűs egybeírása, amikor az *Otto-motor* megmaradt kötőjelesen, de a gyakorisági együtthető, továbbá a *dízelolaj*, a *dízelesítés* stb. a köznévi írás kategóriájába lökte át a szót, megváltoztatva ezzel a stílusértékét is. Csak illetékes szakemberek és kellő megfontolás után tudnak dönteni az olyan esetekben is, hogy pl. a *mikulásvirág*, a *vénuszhaj* stb. köznevesült, egybeírt formák, a *Manila-kender* viszont még őrzi a származására utaló kötőjeles, ezért más-képp ható alakját.

8. Az idegen nyelvekből átvett szavak írásmódja kifejezőérték szempontjából nyilvánvalóan kétpólusú: magyar helyesírású szövegkörnyezetben más hatású az idegen szó eredeti módja szerint írva, mint magyar kiejtését követve, a mi betűinkkel lejegyezve: *philosophia* — *filozófia*, *trailer* — *tréler* stb. (Sietve megjegyzem: a továbbiakban csak a latin betűs írású nyelvekből való átvételekről lesz szó; az orosz, kínai, japán, arab stb. nyelvből átirrt szavaknak is megvan a maguk stilisztikája, aszerint is, hogy a népszerű magyaros átírást alkalmazzuk-e, vagy az angolt, vagy valamelyik tudományos rendszert. Ezek a kérdések azonban már nagyon messze vezetnének.)

8.1. Az idegen szavak meghonosodásának a szokásos útja a következő. A *terrace*, *buffet*, *chauffeur* stb. először ilyen idegen formában jelenik meg a magyar írásgyakorlatban. A második szakasz az, amikor az eleinte egységesen idegen írásmód meginog, s megjelennek a *terrasz*, *büffé*, *soffőr* formák is, gyakran váltakozást is mutatva a magyar kiejtéshez még közelebbi *terasz*, *büfé*, *sofőr* alakváltozatokkal. (Vö. AkH. 1950.: *terasz* v. *terrasz*; *büffé*; *soffőr* v. *sofőr*.) A meghonosodás befejező szakaszában a magyar köznyelvi kiejtésben szokásos forma lesz egyedül uralkodóvá: *terasz*, *büfé*, *sofőr* (vö. AkH. 1954.).

Az írásmód olyankor válik fontossá stilisztikai szempontból, akkor hordoz többletértéket, ha akár lemarad a helyesírási szabályzatokban és már szótárakban, lexikonokban, enciklopédiákban, szakkönyvekben, szabványokban stb. rögzített formák magyarossági fokától, és idegen írásmódjával tüntet a közszokás ellen, akár pedig túlzottan előreszalad a magyaros (fonetikus) kiejtés tükröztetésében.

Elméleti fejtegetéseknél — úgy gondolom — többet fog érni néhány mai gyakorlati példa.

8.2. A BERTÉNYI IVÁN nyomán idézett hosszú „tablettanév” a gyakran többszörösen összetett (ezért hosszú) vegyületnevek kifigurázására szolgál, és ráadásul latinosan van írva: ...*methylsalizyl*...*aetherbutyl*...*chlorid*. Stílushatását ma (hangsúlyozom: ma) ez az idegenes írásmód jelentékenyen fokozza. A *ma* szóra azért kell a nyomaték, mert 1960-ban, a példa kelet-

kezésének idején még öt iskola küzdött egymással a vegyészeti és a vele kapcsolatos tudományágakban: a latinos írásmód (ez volt a legelterjedtebb), a görögös írásmód (ez volt a legelegánsabb), a németes írásmód (a mindent egybeíró szokás), az angolos írásmód (a mindent különíró irányzat), és természetesen volt gyakorlata és hagyománya a magyaros írásmódnak is, amely pl. *hidrogén*-t írt, nem pedig *hydrogen*-t. Ez a sokféleség tűrhetetlenné vált, a Magyar Tudományos Akadémia 1962-ben a magyaros írásmódot fogadta el, azóta így tanítják a kémiai elem- és vegyületneveket az oktatás minden fokán, ezt alkalmazzák a tudományos közleményekben stb. És nemcsak a vegyészethen, hanem az élettanban, az orvostudományban stb. is. Ebből következik, hogy ha valaki ma *éter* helyett *aether*-t, *szalicil* helyett *salicyl*-t ír, az vagy nagyon le van maradva a szaktudományokban harminc év alatt végbement fejlődéstől, vagy elvileg helyteleníti az akadémiai döntést, és az angol *salicylic acid* vágányára szeretné terelni a magyar kémiai helyesírás vonatát.

A szaktudományok a magyar írásmódra való áttérés tekintetében nem egyformák. Viszonylag gyorsan változnak a mérnökök (pl. *lézer*, *tréler*, *dömpér*, *kamion* stb.), hihetetlenül maradiak viszont az orvosok, akikkel az Orvosi helyesírási szótár szerkesztése során súlyos harcokat kellett vívni azért, hogy a *szérum*, *injekció*, *reuma*, *terápia* stb. közkeletű szavainkat magyarosan (is) lehessen írni. (Az orvosoknak az átlagosnál erősebb ragaszkodását az idegen írásmódhoz szaknyelvüknek titkosságra törekvése részben indokoltta teszi.)

8.3. Az idegen írásmódhoz képest túlzóan magyaros írásmódra sokkal nehezebb példákat találni, mint az idegen írásképhez való ragaszkodásra. Annak ellenére van ez így, hogy tudjuk: nem ment egyik napról a másikra, hogy a *computer*-ből *komputer* (*kompjúter*), a *software*-ből, *hardware*-ből *szoftver* meg *hardver* lett, s a *laser*-ből *lézer*. Amikor ezeket először leírták magyarosan, ez nyilván merész előrefutásnak tűnt, aztán hozzászoktunk. Az *ábervasz*, *lár púr lár* stb. tréfás formák.

Különösen ellenállnak a magyar fonetikus írásmódnak a tulajdonnevek. Kazinczy korában még lehetőségként fontolgatták a *Russzó*, *Geszner*, *Gőthe* stb. írásmódokat, aztán letettek róla. A *Münkhén* meg a *Nevijork* formák csak határozott stíluszándékkal (pl. „népiesch” hangulat keltésére) írhatók le.

8.4. Ha valamely idegen szó átbillent már a mi oldalunkra, vagyis már leírtuk magyaros formában, és így szótároztuk, így írják az irodalmi nyelvben és a szaknyelvekben egyaránt, akkor már nincs visszaútja, vagy inkább már nem kellene, hogy legyen. Éppen ezért tartom minden szempontból helyte-

lennek azt az újabban terjedező gyakorlatot, hogy idegen eredetű, de már rég meghonosult, ezért hosszú idő óta magyarosan (vagyis szokásos kiejtése szerint) írt szavak egész sorát látom idegen formájukban pompázni.

Elég például megállni egy óra- és ékszerbolt kirakata előtt: ott az esetek nagy többségében *quartz* órákat kínálnak (az elején *q*-val és *u*-val, a végén meg *tz*-vel írva), ahelyett, hogy egyszerűen csak *kvarc*-ot írnának *kv*-vel és *c*-vel. Nem „újmódiból”, hanem azért, mert a szó elején *kv*-vel írták ezt az ásványnevet már 1783-as első lejegyzésekor is. És senki se higgye, hogy a szó végi *tz* az átadó német nyelv helyesírása szerint való, ez magyar helyesírási régiség; a németben *z* van a szó végén, ebből lesz a mai *c* minden kacifánt nélkül. Ugyanebben a kirakatban valószínűleg *menagercalculator*-t is kínálnak megvételre. Elismerem, ez a szó valóban új, pár éves, jogos lenne hát idegenesen írni. Alkotóelemei azonban régiek. A *menedzser*-t már az 1929-es Balassa-féle nyomdai helyesírási szótár magyarosan írta, a *kalkulátor*-ral összefüggő *kalkulál* igének pedig első, magyarosan írt adata 1786-ból való. Ezért természetes, hogy a *kalkulátor*-t is a kiejtése szerint szokás írni. Ilyen előzmények után a *menedzserkalkulátor*-t is nyugodt szívvel le lehetne írni magyarosan.

S nemcsak Budapesten, hanem az országban mindenütt lehet látni *kaszsa* helyett *cassá*-t, *antik* helyett *antique*-ot, *szerviz* helyett *service*-t. Az *espresso* írásmód gyakoribb, mint az *eszpresszó*. És hiába belső magyar szórövidítéssel keletkezett a *presszó* (amit, saját édes magzatunk lévén, igazán írhatnánk magyarosan), a *presso* járja helyette, a keverék írásmódú *pres-sokáv*-val együtt. S mivel a *butik* szónak nincs valami előkelő csengése, a méregdrága ledér holmikat *boutique* cégtáblájú boltokban árusítják. Ezekben könnyebb kinyitni a pénztárcát.

És mindez csak az utca, tehát a felszín. Ha az Arany oldalak című telefonkönyvet a kezébe veszi az ember, akkor riad meg csak igazán: tele van *express*-sel (két *s*-sel), *styl*-lel (*y*-nal), *system*-mel (*s*-ekkel és *y*-nal), *record*-dal (*c*-vel) stb. A példákat vég nélkül folytathatnám.

Az ilyen visszaidegenítő írásmódoknak csak kis részben oka és magyarázata a tudatlanság, a műveletlenség, miként a *quartz* esetében vélhető. Inkább arról van szó, hogy az idegen írásképeknek — a szokásos, ezért stílusértéküket vesztett formákkal szemben — felhívó szerepük van, reklámértékűek. Meg aztán egy kis elektronikai kft., ha a neve *Microsystem*, rögtön nagynak látszik, szakértelme pedig ebben a formában megkérdőjelezhetetlennek. Ez az „üzenete” a visszaidegenített szavaknak, cégneveknek! Világdivatról lévén szó, csak arra látok reményt, hogy a mostani első lázroham lecsillapodása után, szüntelen figyelmeztetéseink hatására végül mégiscsak győzni fog a jó

ízlés.

9. A helyesírási szabályzat rendjében haladva a mondanivalót árnyaló írásbeli eszközök tárgyalásában még négy fejezet: az elválasztásról, az írásjelekről, a rövidítésekről és a betűszókról, valamint az egyéb tudnivalókról szóló volna hátra. Ezeket most részint terjedelmi okokból nem tárgyalom, részint azért, mert részletes előtanulmányok hiányában nem lehet például a mozaikszók írásformáinak, tipográfiai trükkjeinek újabb kori fejlődéséből levonni az általánosítható tanulságokat.

Remélem, annak ellenére, hogy nem tekintettem át teljes helyesírási rendszerünket a kifejezőerő, a stilisztikai lehetőségek szempontjából, sikerült érzékeltetnem, hogy helyesírásunk szabályozottsága és egysége nem ellehetetlenítője mondanivalónk árnyalásának, hanem éppen nélkülözhetetlen alapja. Az iskolai helyesírás-tanítási gyakorlat igen fontos mozzanatának tartom ennek a szemléletnek a kialakítását.